

DOI 10.51558/2490-3647.2024.9.2.609

UDK 811.163.42'33
81'42

Primljeno: 28. 03. 2024.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Ana Mikić Čolić

RODNA LINGVISTIKA U HRVATSKOJ – GDJE SMO (BILI) I KAMO IDEMO?

Proučavanje muškoga i ženskoga u jeziku u svijetu ulazi u svoje šesto desetljeće. Od programatskoga članka „Jezik i ženino mjesto“ Robin Lakoff iz 1973. govori se o *ženskom jeziku*, odnosno o razlikama između muškoga i ženskoga jezika koje su posljedica, smatra Lakoff, muške dominacije u društvu, odnosno ženskog nedostatka moći. Ženski jezik tako podrazumijeva – podvrgnut strogoj društvenoj kontroli – jezik koji je uporabom ograničen na žene, ali i jezik koji opisuje žene. Upravo uz potonje možemo vezati stidljive početke rodnolingvističkih tema u Hrvatskoj. Naime, sedamdesetih, a znatno intenzivnije osamdesetih godina prošloga stoljeća u kroatistici se počinje pisati o mocijskoj tvorbi, odnosno o tvorbi ženskih profesijskih parnjaka, čime na mala vrata u kroatistiku ulaze „ženske teme“. U ovome radu donosi se pregled istraživanja odnosa jezika i roda u Hrvatskoj od spomenutih početaka do danas. Na temelju analize radova rodnolingvističke tematike objavljenih u Hrvatskoj, raspravljat će se o njihovu tematskom fokusu i rezultatima sa stajališta različitih jezičnih razina i lingvističkih disciplina – gramatike, frazeologije, terminologije, pragmalingvistike i socio-lingvistike.

Ključne riječi: rodna lingvistika u Hrvatskoj; ženski jezik; odnos jezika i roda

1. UVOD

Povijest čovječanstva koju (između redova) iščitavamo iz književnosti, umjetnosti, kultura i religija svjedoči o tipizaciji rodnih uloga staroj koliko i sam čovjek. Muškarcima se tako pripisuje divlja priroda, koja se očituje kroz izivljavanje nagonskih impulsa, dok se, s druge strane, žensku prirodu smatra znatno čišćom. Tradicionalan stav o ženskoj poročnosti i zavodničkoj prirodi koji je svoje izvore imao u liku biblijske Eve, zamijenjen je u 18. stoljeću novim stereotipom žene koji će vladati obiteljskom scenom tijekom cijeloga razdoblja uspona građanstva pa sve do 20. stoljeća. Tada se razvija i kult djeteta, a zbog njegove važnosti slika žene gotovo se u potpunosti izjednačava sa slikom majke. Ako muškarac utjelovljuje znanost, tržište ili politiku, žena svojim majčinskim suosjećanjem ublažava hladnoću koju on nosi iz tih područja. Strogi otac i nježna majka postaju međusobno komplementarne figure građanske obitelji (Novak 2004).

Pojava uže obitelji stvorila je stereotip nove žene koja je sada na svim područjima – u razgovoru, jelu, odijevanju – morala pokazivati svoju čednost. To sentimentalno prikazivanje žene naposljetku je stvorilo sliku „anđela u kući“, dok je inzistiranje na ženinoj majčinskoj ulozi sve više pridonosilo negiranju njezine seksualnosti. Dok se sredinom 19. stoljeća Božić počinje slaviti kao blagdan obiteljske topline, u Francuskoj istovremeno raste opsesija likom prostitutke, što dovodi do polarizacije slike žene koja se, i u društvu i u književnosti, održala do danas (Novak 2004). Otprilike u isto vrijeme – sredinom 19. stoljeća – žene su počele i putovati¹, najčešće kao guvernante ili učiteljice, tražeći posao ili priliku za volontiranje i humanitarni rad koji se smatrao plemenitim društvenim doprinosom za „ženski rod“ (Matešić, Slapšak 2017: 32).

Početak 20. stoljeća tip „nove žene“ tjera sentimentalnu junakinju s pozornice, a rekonstrukcija tragova potisnute ženstvenosti očituje se kroz promjenu mode koja postaje simbol veće slobode kretanja. Upravo se posredstvom modne industrije razvija predrasuda da žene treba gledati, a ne slušati. Ta je predrasuda rezultirala stereotipnim slikama žene u različitim razdobljima (Novak 2004; Oraić Tolić, Kulcsár Szabó 2006). Bilo da je riječ o pedesetim godinama kada su žene na reklamama prikazivane s pogledom prema dolje izbjegavajući pogled promatrača ili s iznenađenim, pomalo naivnim izrazom lica, ili pak o modernim reklamama na kojima, s nešto više samopouzdanja gledaju promatrača, ali nerijetko nad njima bdiju muškarci, uspo-

1 Praksu putovanja etablirao je kao prepoznatljiv i stabilan kanon prosvjetiteljski ideal 18. stoljeća o stvaranju, odnosno odrastanju **muškog** (istaknula A. M. Č.) zapadnjačkog aristokrata, a kasnije i svakog dobrostojećeg kozmopolitskog građanina (Matešić, Slapšak 2017).

stavljaju se nerealni kriteriji, odnosno individualne se značajke proglašavaju stvarnim obilježjem cijeloga roda što vodi prema diskriminaciji te, iako se stereotipi mijenjaju ili nestaju, njihovo mjesto zauzimaju drugi (Mikić 2009).

U drugoj polovici 20. stoljeća govor o ženi i njezinu udjelu u društvu postao je gotovo znakom društvene zrelosti; na žene se prestalo gledati kao na salonski ukras, a predrasuda o ženskoj pasivnosti počela se smatrati mužjačkim atavizmom (Novak 2004). Takve okolnosti bile su plodno tlo da se sustavnije progovori o muškom i ženskom (u) jeziku. Analize provedene u okviru mlade discipline koja se u literaturi i danas različito naziva – *feministička kritika jezika, feministička lingvistika, rodna lingvistika, studiji jezika i roda* – pokazale su da se višestoljetna dominacija muškaraca u društvu prelila i u jezik i to u dva smjera: specifičan jezik koji je uporabom ograničen na žene te jezik koji opisuje žene.

U ovome radu donosi se pregled istraživanja odnosa jezika i roda u Hrvatskoj² od spomenutih početaka do danas. Na temelju analize radova rodnolingvističke tematike objavljenih u Hrvatskoj, raspravljat će se o njihovu tematskom fokusu i rezultatima sa stajališta različitih jezičnih razina i lingvističkih disciplina – gramatike, frazeologije, terminologije, pragmalingvistike i sociolingvistike.

2. RODNA LINGVISTIKA U HRVATSKOJ – GDJE SMO (BILI)?

U ovome poglavlju analizirat će se radovi iz područja rodne lingvistike objavljeni u Hrvatskoj od kraja sedamdesetih godina naovamo. Pregled koji slijedi načinjen je prema tematskom i kronološkom kriteriju.

2.1. Rodolektološki „kanon“ u Hrvatskoj

Svaka nova epoha u književnosti, znanosti ili umjetnosti počinjala je programatskim djelom u kojemu su iznesene temeljne ideje koje će tu epohu razlikovati od svih prethodnih. Iako se o položaju žena u društvu počelo govoriti znatno ranije, početak rodne lingvistike smješta se u sedamdesete godine prošloga stoljeća. Članak *Jezik i ženino mjesto* Robin Lakoff pokrenuo je lavinu u čitavom svijetu, a kugla koja je tada nastala povećava se i kotrlja, danas možda i intenzivnije i slobodnije nego ikada. S druge strane, unatoč izmijenjenim društvenim okolnostima i dalje se djevojčice uči da se

2 Od kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća rodnu lingvistiku u srbistici inaugurira Svenka Savić. U novije vrijeme rodnolingvističkim temama u srbistici bavi se, između ostalih, Margareta Bašaragin, a pionirski rodnolingvističke teme (ponajprije s gramatičkog aspekta) u bosnistiku, također recentnije, uvodi Amela Šehović.

moraju ponašati i govoriti „kao dame“. Konkretno, „govor dama“ podrazumijeva izbor određenih leksičkih jedinica te primjenu određenih sintaktičkih pravila i intonacijskih obilježja (Lakoff 2018). Takav je *ženski jezik* problematičan jer je utemeljen na stavu da su žene marginalizirane u ozbiljnim životnim pitanjima i da ta važna pitanja prisvajaju muškarci. Dakle, marginaliziranost i bespomoćnost žena odražavaju se i u načinu na koji se od žena očekuje da govore i u načinu na koji se o ženama govori, što jezično osiromašuje identitet žena. Na taj način jezik radi protiv odnosa prema ženama kao ozbiljnim osobama s vlastitim stavovima i Lakoff (2018: 37–38) postavlja pitanje može li se društvena nejednakost ispraviti mijenjanjem jezičnih nejednakosti. Jezik kakav im je namijenjen uskraćuje ženama sredstva za dojmljivo izražavanje te potiče izraze koji upućuju na trivijalnost i nepoznavanje teme, a s druge strane prema ženama se odnosi kao prema objektima – seksualnim ili kakvim drugim – a nikada kao prema ozbiljnim osobama koje imaju vlastite stavove (Ibidem 2018). U njezinu se članku tako provlače dvije ključne teze: da muškarci i žene govore drukčije te da je to posljedica muške dominacije u društvu općenito (Pišković 2018a). Na tim stavovima temelje se dva pristupa istraživanjima roda i jezika u prvoj fazi rodne lingvistike: dominacijski pristup – unutar kojega se smatra da su rodne razlike u jeziku rezultat muške dominacije nad ženama i općega nastojanja da žene budu podređene muškarcima – te razlikovni pristup utemeljen na stavu da su razlike između muškoga i ženskoga jezika posljedica različitih načina socijalizacije djevojčica i dječaka (Pišković 2018). Stavovi Robin Lakoff vrlo su brzo doživjeli kritiku koja je ponajprije išla u smjeru njezina shvaćanja muškoga jezika kao norme u odnosu na koju se „mjerilo“ žene, što je kao posljedicu imalo shvaćanje ženskoga jezika kao inferiornoga, odnosno kao „devijacije“ (Spender 2018). Od početka sedamdesetih godina prošloga stoljeća do danas, feminizam i rodna lingvistika razvili su se u raznolik niz teorijskih, metodoloških i političkih nazora kojima je zajednička posvećenost razumijevanju i dovođenju u pitanje društvenih nejednakosti povezanih s rodom i spolnošću (Bucholtz 2018).

U Hrvatskoj su rodne teme zastupljene u lingvističkoj literaturi također od sedamdesetih godina prošloga stoljeća, ali je njihov tematski fokus bio nešto drukčiji. Konkretno, rodnolingvističke teme u hrvatskoj su lingvistici inaugurirane obrnutim slijedom – od praktičnih prema teorijskima. Iako su „praktične“ rodnolingvističke teme kronološki prethodile teorijskima, njima ćemo se posvetiti u sljedećem potpoglavlju. U nastavku ovoga potpoglavlja donosimo pregled prijevoda i članaka koji su etablirali rodnu lingvistiku kao disciplinu u Hrvatskoj.

Zadnje desetljeće 20. stoljeća u Hrvatskoj donosi korjenite društvene i političke promjene, a jedna je od njihovih posljedica i promjena u stilu i načinu života. Takve su okolnosti plodno tlo za otvaranje novome, modernome pa se upravo u tom periodu u Hrvatskoj pojavljuju prijevodi svjetskih bestselera Deborah Tannen *Ti to baš ne razumiješ: žene i muškarci u razgovoru* (1998) i Judith Butler *Nevolje s rodom* (2000). Tannen (1998) razlike u govoru muškaraca i žena pripisuje „različitim svjetovima“ u kojima odrastaju djevojčice i dječaci dok Butler (2000) s filozofskog i psihološkog stajališta tumači da je rod kulturalni konstrukt, da nije posljedica spola te da nije čvrst kao spol. Otprilike u isto vrijeme pojavljuju se i prvi članci domaćih lingvistica koji se bave teorijom rodne lingvistike, a na samom je početku toga niza Bertošin (2001) članak *Jezične promjene i feministička kritika jezika* u kojem autorica ispituje teorijsko-aktivističke načine na koje feministička kritika jezika pristupa jezičnim promjenama.³ Autorica nadalje tumači da feminizam pristupa promjenama u jeziku preispitujući valjanost lingvističkih teza s obzirom na rodnu perspektivu, promatrajući jezične promjene s različitih aspekata i svjesno zadirujući u gramatiku i leksik s ciljem mijenjanja seksističkih struktura i značenja (Bertoša 2001). Tim člankom Bertoša postavlja teorijske temelje rodnoj lingvistici u Hrvatskoj te eksplicitno naglašava važnost jezika u održavanju i nužnosti rastvaranja androcentričnoga društvenog poretka, a važnosti i značajne uloge jezika u konstrukciji rodnoga identiteta svojih govornica i govornika dotakla se i u drugim svojim člancima.⁴ Ista je autorica zaslužna za inauguraciju još jedne discipline u Hrvatskoj – *queer* lingvistike – o kojoj progovara u članku *O queer lingvistici: teme, modeli, prijepori* (2014b). Tu disciplinu Bertoša smješta na razmeđe sociolingvistike, antropološke lingvistike, društveno orijentiranih analiza diskursa, posebice kritičke analize diskursa, te semiotike tumačeći da *queer* lingvistiku zanimaju ponajprije mnogostruki načini na koje jezik konstruira ljudsku spolnost, a u fokusu su i ostale teme: institucionalizirani diskursi o heteroseksualnosti i heteronormativnosti, spolno uznemiravanje, nasilje i homofobija, suodnos između spolnosti, roda i rase, lingvistička konstrukcija erotičnosti i romantike, spolnost i politička ekonomija i druge (Bertoša 2014b). Tim su člancima, koji opisuju temeljne teme, teorijske modele i pristupe rodne i *queer* lingvistike otvorena vrata za sustavno bavljenje feminizmom u jeziku u Hrvatskoj.

Teoriju rodne lingvistike u svojim studijama razrađuje i primjenjuje Glovacki-Bernardi (2008; 2018) polazeći od hipoteze da su simetričnost rodno različitih le-

3 O odnosu roda i jezika pisalo se u Hrvatskoj i ranije (naprimjer Kalogjera 1981; Borić 1998), ali smatramo da je Bertošin članak iz 2001. među prvima, ako ne i prvi, u Hrvatskoj u kojemu su sustavno iznesene teorijske postavke rodne lingvistike.

4 O tome više, naprimjer, u Bertoša (2014a).

ksema, status novih rodno definiranih oblika te njihova recepcija u hrvatskom jeziku uvjetovani sociokulturnim kontekstom i komunikacijskom praksom. Budući da čovjek svoju okolinu doživljava kroz jezik te za čovjeka stvarnost postoji jedino po jeziku i u jeziku, Glovacki-Bernardi (2008) zaključuje da nismo bespomoćno podložni moći naslijeđenog jezika, nego da svaki pojedinac i svaka generacija mogu i moraju utjecati na jezik i mijenjati ga. Dakle, autorica smatra da razvoj nekog jezika pokazuje zapravo razvoj društva te da se tek s jezikom u kojem su prisutne i žene i za njih otvara svijet.

Teorijskim, ali i praktičnim (pragmalingvističkim) aspektima rodne lingvistike u Hrvatskoj bavi se sustavno i Pišković, koja u nizu članaka tumači teorijske temelje⁵ discipline, ali i na konkretnom materijalu pokazuje koliko jezik može biti seksistički i nenaklonjen prema ženama. Članak *Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju* (2014) s pravom se može označiti kao programatski jer u njemu Pišković predstavlja rezultate četiri desetljeća stare povijesti feminističke lingvistike u svijetu. U člancima *Kako govori prava dama? Hrvatski jezični bonton u prvoj polovici 20. stoljeća* (2018b) i *Jezične rodne ideologije u hrvatskim ženskim časopisima prve polovice 20. stoljeća* (2018c) Pišković opisuje i ilustrira higijenu ženskoga govora provedenu u hrvatskim bontonima i nekoliko ženskih časopisa s početka 20. stoljeća. Problematično je u navedenim člancima, smatra Pišković (2018b), što verbalna higijena vidljiva u ženskom jeziku nije motivirana samom sobom, nego je jedan od načina udovoljavanja društvenim predodžbama o prihvatljivome ženskom ponašanju. Iako se često govori i piše o razlikama u ljubaznosti, asertivnosti, kompetitivnosti, kooperativnosti, empatičnosti, agresivnosti i mnogim drugim obilježjima verbalne komunikacije žena i muškaraca, Pišković (2018c) naglašava da ne postoje nikakvi stvarni dokazi jasnih razlika između muškoga i ženskoga jezika. Ta dva koda postoje samo kao društvena norma i na njih se upućuje kao na samorazumljive potvrde općenitije društvene norme o jednako sumnjivoj načelnoj (biološkoj, fiziološkoj, mentalnoj) razlici između muškaraca i žena. Dakle, Pišković (2018c) smatra da su jezične rodne ideologije posljedica rodnih ideologija oblikovanih društvenim praksama. Ženski jezik pritom nije nikakav prirodan ili očekivan ishod evolucije i bioloških razlika između muškaraca i žena te su žene samo konzumeristice toga jezika iz javnoga diskursa i ne može ga se povezati sa ženskom stvaralačkom aktivnošću.

Uz opisan autorski doprinos Bertoše i Pišković, valja istaknuti i njihov urednički rad, kojim rodna lingvistika u Hrvatskoj dobiva još više na težini. Godine 2018. objavljene su tri uredničke publikacije čiji je doprinos iznimno značajan. Prva na koju

5 O tome vidjeti Pišković (2014a).

ćemo se osvrnuti je zbornik radova o jeziku, rodu i spolu *Rodni jezici* (Pišković 2018d) u kojemu je okupljen i preveden reprezentativan izbor kanonskih tekstova rodne lingvistike od Lakoff do Bucholtz. U uvodniku zborniku Pišković (2018a) donosi teorijsku podlogu za razumijevanje prevedenih tekstova koji u zborniku slijede te rasvjetljuje terminološku zbrku koja vlada u području kujući i vlastiti termin *rodolektologija* pod kojim podrazumijeva ukupnost bavljenja rodnim identitetima u jeziku. Prvom hrvatskom cjelovitom publikacijom posvećenom isključivo temi odnosa jezika i roda možemo označiti tematski broj časopisa *Suvremena lingvistika* (2018: 44/86) u kojemu urednice Bertoša i Pišković daju prostor temama koje su često na margini zbog svoje provokativnosti, zbog predrasuda o njihovoj trivijalnosti ili zbog neupućenosti u recentna svjetska istraživanja jezičnorodne problematike. U broju se raspravlja o potrebi uključivanja žena u jezik, o takozvanim razlikama između jezičnih uporaba žena i muškaraca, o rodno obilježenim frazemima i načinu na koji se u njima oblikuju pojmovi muškosti i ženskosti (Bertoša, Pišković 2018). Urednički tro-list iz 2018. zaokružuje zbornik *Izvedbe roda u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi* (Brković, Pišković 2018) u kojemu se stručnjaci iz različitih humanističkih područja odmiču od rigidno zadanih granica ženskosti i muškosti te se, izvan konvencionalnih okvira njihova tumačenja, bave njihovim različitim neponovljivim i kreativnim aspektima.

Iz pregleda u ovome potpoglavlju razvidno je da se u Hrvatskoj o rodnoj lingvistici sustavno piše i govori od kraja devedesetih godina prošloga stoljeća. Za etabliranje „ženskih tema“ u jeziku te za razbijanje predrasuda o trivijalnosti tih tema zaslužan je uzak krug lingvistica. S druge strane, ozbiljnost njihova rada te širok spektar tema koje su dobile svoj prostor u hrvatskoj lingvistici posljednjih 25 godina u njihovim člancima ne odaje dojam pojedinačnoga lokalnog napora i mara skromnog broja autorica, nego upravo suprotno – značajnoga doprinosa rodnoj lingvistici na globalnoj razini.

2.2. Gramatički pogled na rodnolingvističke teme

Pregled rodnolingvističke literature u ovome radu prošlim potpoglavljem započeli smo *in medias res*. Kronološko načelo, iako je riječ o pregledu, stavili smo u drugi plan jer su se djela koja smo označili kao rodnolingvistički kanon, odnosno djela koja su imala programatsko značenje, pojavila znatno kasnije u Hrvatskoj nego što se o odnosu roda, spola i jezika počelo u nas pisati. Te su teme uvedene u kroatistiku na mala vrata još krajem sedamdesetih godina prošloga stoljeća kada se počelo pisati o

mocijskoj tvorbi i upotrebi ženskih profesijskih parnjaka u javnokomunikacijskom prostoru. Tako Babić (1979) u članku *Kako se kaže kad je žena sudac?* na početku utvrđuje da je naziv za ženu suca potreban te da treba poći od ravnopravnosti spolova koja se u jeziku može ostvariti dvojako: prvo, da se za svako zanimanje bez obzira obavljao ga muškarac ili žena upotrebljava jedna riječ ili, drugo, da se ravnopravnost spolova očituje i u ravnopravnoj upotrebi dviju imenica. Babić (1979) utvrđuje da se ostvaruju obje mogućnosti, ali ne u podjednakoj mjeri. Naime, primjećuje se izrazita prevlast imenica muškoga roda za sva zanimanja, što se dijelom može protumačiti i društvenim razlozima, odnosno činjenicom da neka zanimanja doista i jesu isprva bila isključivo muška. Zadaća je lingvista, smatra Babić, zalagati se za upotrebu imenica prema spolu.

Gotovo desetljeće nakon Babićeva članka slijedi niz članaka Eugenije Barić o svim aspektima mocijske tvorbe – od gramatičkih do pragmatičkih (Barić 1987a; 1987b; 1988; 1989). U svojim člancima Barić o mocijskoj tvorbi raspravlja u dva smjera: o pravilnosti nazivlja za osobe ženskoga spola te o pravilnosti upotrebe takvih naziva i pritom utvrđuje da nema morfološke zapreke za tvorbu ženskih profesijskih parnjaka te da žene imaju pravo na svoj lik zanimanja (Barić 1987a). Upotrebne situacije također dijeli na opće ili neutralne u kojima se upotrebljava muški lik profesijske imenice koji je u tom slučaju neutraliziran s obzirom na spol te na pojedinačne situacije u kojima spol nije neutraliziran, pa treba upotrijebiti onaj lik zanimanja koji je zadan. U svom članku iz 1989. Barić prvi put eksplicitno povezuje tvorbu i upotrebu ženskih profesijskih parnjaka i žensku emancipaciju. Napominje da se ženski mocijski parnjaci ne javljaju bilo kada i bez razloga, nego onda kada ih i zato što ih priziva društvena stvarnost. Ako je društvena stvarnost toliko uznapredovala da je omogućila ženama da se bave „muškim“ profesijama, jezična se situacija također mora promijeniti (Barić 1979). S jedne strane imamo bogatstvo mocijskih sufiksa, a s druge siromaštvo njihove upotrebe bez obzira na to što je ženski mocijski parnjak jednoznačan, olakšava komunikaciju, omogućuje jednostavnije izražavanje, ekonomičan je i funkcionalan. Upotrebom ženskih mocijskih parnjaka poštuje se povijest profesionalizacije i ženske emancipacije (Barić 1989).

Jedno desetljeće poslije očekivala bi se značajno izmijenjena situacija kada je riječ o upotrebi ženskih profesijskih parnjaka, no Bukarica (1999) utvrđuje dominaciju imenica muškoga roda. Nesimetričnost u označavanju spola profesijskim imenicama ne očituje se pritom samo u nazivima za „teška zanimanja“ koja žena ne može obavljati nego i u mnogim nazivima za stručnjake, osobe na administrativno-državnim funkcijama i visokim državnim položajima. Široko prihvaćenu pojavu da se muškim

profesijskim nazivom imenuje ženska osoba treba u prvome redu objašnjavati socio-lingvistički. Ne samo da u jeziku nije postojao ženski naziv za zanimanja nedostupna ženi, nego je kategorija ženskog roda bila rezervirana za omalovažavanje, izražavanje prezira, podsmijeha i pogrde (Bukarica 1999). Da se situacija ipak mijenja, dokaz je prelijevanje ženskih oblika iz razgovornog u druge sfere govorenog i pisanog komuniciranja što se ponajprije može zahvaliti čestoj i nametljivoj upotrebi tih oblika u medijima te zbog činjenice da upotreba diferenciranih rodovskih oblika imenica koje znače profesiju dobiva političke konotacije. Međutim, Bukarica (Ibidem) upozorava da, suprotno nadanjima pripadnica ženskih pokreta, promjena naziva ne znači i ravnopravan udio žene u podjeli rada. Čak suprotno, zaključuje da između prestiža profesije i načina oslovljavanja žene u toj profesiji postoji izravna veza – što je prestiž profesije manji, to je češće oslovljavanje žene jedino nazivom u ženskom rodu. Dakle, može se zaključiti da promjenom oblika naziva za zanimanja žene neće postati ravnopravnije i poštovanije. To će se dogoditi tek ako se položaj žena izjednači s položajem muškaraca (Ibidem), a slično upozorava i Martinović (2015): primjena rodno osjetljivoga jezika nije jamstvo rodne ravnopravnosti.

Tvorbena-morfološki, sociolingvistički i pragmalingvistički mocijsku tvorbu u domaćoj literaturi zaokružuje Pišković (2014b) u svojoj knjizi *Gramatika roda*. Prvi put u kroatistici upozorava na feministički nekorektnu tvorbenu preobliku imenica za ženske osobe koja se tradicionalno pojavljuje u gramatikama – ‘žena x’ te prihvatljivijom smatra Silićevu (2004) preobliku ‘vršitelj/vršiteljica radnje’.

Iz pregleda radova koji se bave morfološkim aspektom izražavanja roda u hrvatskom jeziku razvidno je da jezične zapreke za tvorbu ženskih profesijskih parnjaka nema. S jedne je strane, dakle, morfološko bogatstvo, a s druge inertno društvo koje čak i kada upotrebljava ženske profesijske parnjake čini to s figom u džepu jer se čak ni tada ne može govoriti o društvenoj ravnopravnosti kakva bi ona doista trebala biti.

2.3. Leksikološko-leksikografski pogled na rodno lingvističke teme

Uz mocijsku tvorbu frazeologija je jedno od područja u kojima se najčešće manifestiraju stereotipni odnosi (Mihaljević 2021; 2023). Da je to doista tako pokazuju analize frazeologije u rodnome okviru (Hrnjak 2017). Žena kao razumno i duhovno biće u frazeologiji je predstavljena najvećim brojem frazema koji se odnose na neku negativnu karakternu osobinu ili emociju, što je u skladu s općom tendencijom frazeologije da oslikava upravo negativne koncepte. Pritom se ističe intelektualna ograničenost žene, čime se potvrđuje postojanje stereotipnog poimanja visokih inte-

lektualnih sposobnosti muškarca kao svojevrsne norme i niskih intelektualnih sposobnosti žene kao otklona od te norme (*glupa kao kokoš*). Hrnjak (2017) nadalje navodi da dominiraju frazemi koji opisuju žensku brbljavost, svadljivost, ali da se, s druge strane, frazemi novijega datuma odnose na odlučne, energične žene jakoga karaktera te hrabre i borbene žene (*željezna lady*). Iz frazema se također mogu iščitati stereotipi o važnosti ženske ljepote, zaštitničkog majčinskog instinkta u odnosu prema drugim ljudima, ali i negativni stereotipi o intelektualnoj ograničenosti žene, sklonosti ogovaranju i pretjeranoj emocionalnosti (Ibidem).

Svaki rječnik uz jezičnu ima i dokumentarnu, odnosno društvenu vrijednost jer se iz definicija iščitavaju društveni odnosi i vrijednosti koje neko društvo ima i njeguje. O zastupljenosti imenica za ženska zanimanja u hrvatskim rječnicima piše Matas Ivanović (2006) navodeći da podaci o pojavljivanju u starijim rječnicima pokazuju da za imenice muškoga roda postoje potvrde u više rječnika nego za imenice ženskoga roda, odnosno češće je muški rod zabilježen prije ženskoga. Tafra (2005) tumači da, ako se radi o manjem ili srednjem rječniku, mocijski bi se parnjaci mogli obrađivati u jednom rječničkom članku s različitim gramatičkim podacima o svakom parnjaku i s jednom definicijom. Nadalje smatra da kategorija roda u rječniku treba biti morfološki podatak, a spol kao sastavnica leksičkoga značenja treba biti prepoznatljiv u definiciji. Budući da su sporne uglavnom imenice koje znače osobu, definicija treba sadržavati podatke znači li imenica mušku, žensku ili obje osobe, odnosno je li spol razlikovno ili nerazlikovno značenjsko obilježje (Ibidem). I Bratanić (2005) upozorava na potrebu deziologizacije jezika rječničkih definicija, osobito u sferi spolno obilježenoga leksika. Seksizam je u manjoj mjeri eksplicitno sadržan u jeziku. On se ponajprije manifestira u seksističkoj uporabi jezika, odnosno u glavi je onoga koji se jezikom služi. Bratanić (Ibidem) detektira seksizam u rječnicima na nekoliko razina: u jeziku definicija, odabiru onoga čega u rječniku ima ili nema, u izboru ilustrativnih primjera, u izboru gramatičkih s jedne, te stilskih i drugih upotrebnih odrednica s druge strane.

Nažalost, ni rezultati recentnijih leksikografskih istraživanja ne ohrabruju. Hudeček i Mihaljević (2023) istražujući profesijske nazive zaključuju da se oni ne navode sustavno u terminološkim rječnicima i bazama podataka. U e-rječnicima i terminološkim bazama više se ne može kao opravdanje uzimati nedostatak prostora te bi muški i ženski profesijski parnjaci trebali u e-rječnicima imati zasebne leksikografske obrade. S obzirom na to da se muški i ženski profesijski parnjaci ne razlikuju uvijek samo po elementu muško/žensko, odnosno između njih ne postoji uvijek potpuni paralelizam značenja, muški i ženski profesijski nazivi ne bi u svim slučajevima trebali imati ni posve usporedna značenja (Ibidem).

I pogled u leksikološko-leksikografski pristup odnosu muško – žensko u jeziku ukazuje na duboko ukorijenjene zastarjele i seksističke društvene stavove koje u svim budućim izdanjima treba mijenjati.

3. ZAKLJUČNO: KAMO IDEMO?

Iz pregleda radova koji se bave rodnolingvističkim temama razvidno je da se u Hrvatskoj o odnosu jezika i roda sustavno piše i govori već pet desetljeća. Pozornost je na početku zaokupljao morfološki aspekt toga odnosa te autori koji su se time bavili ustvrđuju da jezične zapreke za tvorbu ženskih profesijskih parnjaka nema. S jedne strane, dakle, morfološko bogatstvo, a s druge inertno društvo čije upotrebljavanje ženskih profesijskih parnjaka nažalost ne osigurava i stvarnu ravnopravnost i jednakost kakve bi one trebale biti. O rodnoj lingvistici kao disciplini sustavno se piše i govori od kraja devedesetih godina prošloga stoljeća. Za etabliranje „ženskih tema“ u jeziku te za razbijanje predrasuda o trivijalnosti tih tema zaslužan je uzak krug lingvistica, ali ozbiljnost njihova rada te širok spektar tema koje su dobile svoj prostor u hrvatskoj lingvistici posljednjih 25 godina u njihovim člancima ne odaje dojam pojedinačnoga lokalnog napora i mara skromnog broja autorica, nego upravo suprotno – značajnoga doprinosa rodnoj lingvistici na globalnoj razini. I pogled u leksikološko-leksikografski pristup odnosu muško – žensko u jeziku ukazuje na duboko ukorijenjene zastarjele i seksističke društvene stavove koje u svim budućim izdanjima treba iz temelja mijenjati.

Rodna lingvistika predstavlja u društvenom smislu obogaćenje jer je doprinijela da se neravnopravnost u jeziku (odnosno u društvu) osvijesti i pokuša prevladati. Rodnolingvističke teme predmet su sveučilišnih kolegija na svim akademskim razinama, odnosi muškoga i ženskoga u jeziku tema su znanstvenih projekata⁶, pitanja slobode kretanja, prava na rad i sudjelovanje u javnom prostoru zakonski su regulirani i ne dovode se u pitanje, ali unatoč svemu postoji i dalje i druga strana medalje. U jeku globalne euforije nastale zbog filma *Barbie* – o kulturnoj lutki koja se već 64 godine „bori“ za žensku emancipaciju – mediji nerijetko ističu da „Ken ipak nije tu samo zbog Barbie te da je prava ikona filma on sa svojom *kenergijom*“.⁷ Sve su glasniji i novi ženski supkulturni pokreti, a jedan je od njih i *tradwife* (stopljenica riječi

6 Od 2017. do 2021. godine na Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje provodio se projekt *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* (voditeljice: dr. sc. Lana Hudeček i dr. sc. Milica Mihaljević). Za potrebe toga projekta, u programu SketchEngine, Josip Mihaljević izradio je Rodni korpus.

7 Izvor: <https://radiosarajevo.ba/magazin/zanimljivosti/ken-ipak-nije-tu-samo-zbog-barbie-znate-li-sta-je-kenergija-i-kako-je-mozete-pronaci/506125>. Posjećeno 6. rujna 2023.

tradicionalna žena) koji zagovara tradicionalne ženske uloge supruge i majke. Žena ostaje kod kuće, brine se isključivo o djeci i domu, a na društvenim mrežama promoviraju svoju karijeru čuvarica ognjišta. Zanimljivo je da se i taj pokret poziva na feminizam, odnosno na pravo na odabir, pri čemu pripadnice toga pokreta biraju povratak tradicionalnim kršćanskim vrijednostima i stereotipnim muško-ženskim ulogama.⁸

Na kraju, preostaje u budućnosti vidjeti jesu li pokreti kao netom spomenuti *tradwife* utopijsko ostvarenje feminističke ideje o pravu na izbor, jesu li povratak u 17. ili 18. stoljeće ili se s borbom za žensku ravnopravnost u društvu i u jeziku nismo proteklih stotinjak godina pomaknuli s mjesta.

LITERATURA

1. Babić, Stjepan (1979), "Kako se kaže kad je žena sudac?", *Jezik*, 27(2–3), 86–87.
2. Barić, Eugenija (1987a), "Mocijski parnjaci i njihova upotreba", *Rasprave Zavoda za jezik* 13(1), 9–18.
3. Barić, Eugenija (1987b), "Kada sudac a kada sutkinja?", *Jezik*, 35(3), 85–88.
4. Barić, Eugenija (1988), "Tvorbeni status ženskog mocijskog parnjaka", *Rasprave Zavoda za jezik*, 14(1), 43–49.
5. Barić, Eugenija (1989), "Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija", *Jezik*, 37(1), 12–21.
6. Bertoša, Mislava (2001), "Jezične promjene i feministička kritika jezika", *Revija za sociologiju*, 32(1–2), 63–75.
7. Bertoša, Mislava (2014a), "Feminizam u lingvistici – lingvistika u feminizmu: odabrane teme", u: Mislava Bertoša, *Od monarhijske reklame do queerlingvistike. Semiološki i jezikoslovni ogledi*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 123–157.
8. Bertoša, Mislava (2014b), "O queer lingvistici: teme, modeli, prijepori", u: Mislava Bertoša, *Od monarhijske reklame do queer lingvistike. Semiološki i jezikoslovni ogledi*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 159–178.
9. Bertoša, Mislava, Tatjana Pišković (2018), "Uvodnik: o rodu, jeziku i rodolektologiji", *Suvremena lingvistika*, 44(86), V–VIII.
10. Borić, Rada (1998), "Ženski identitet u jeziku", *Treća*, 1(1), 37–44.

⁸ Izvor: <https://elle.hr/elle-stav/pise-rajna-racz-tradwife>. Posjećeno 6. rujna 2023.

11. Bratanić, Maja (2005), "Mjesto žene u rječniku", u: Diana Stolac, Nada Ivanetić, Boris Pritchard (ur.), *Jezik u društvenoj interakciji*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 37–46.
12. Brković, Ivana, Tatjana Pišković (ur.) (2018), *Izvedbe roda u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*, FF press, Zagreb
13. Bucholtz, Mary (2018), "Feministički temelji istraživanja jezika, roda i spolnosti", u: Tatjana Pišković (ur.), *Rodni jezici*, FF press, Zagreb, 331–360.
14. Bukarica, Milica (1999), "Rod imenica koje znače profesiju u ruskom i hrvatskom jeziku", *Suvremena lingvistika*, 47–48(1), 3–28.
15. Butler, Judith (2000), *Nevolje s rodom*, Ženska infoteka, Zagreb
16. Glovacki-Bernardi, Zrinjka (2008), *Kad student zatrudni... rasprava o rodnoj perspektivi u jeziku*, Alfa, Zagreb
17. Glovacki-Bernardi, Zrinjka (2018), "Od gospođice učiteljice do pilotkinje", u: Ivana Brković, Tatjana Pišković (ur.), *Izvedbe roda u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*, FF press, Zagreb, 65–75.
18. Hrnjak, Anita (2017), *Frazeologija u rodnome okviru*, Knjigra, Zagreb
19. Hudeček, Lana, Milica Mihaljević (2023), "Profesijski nazivi", u: Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić (ur.), *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 515–524.
20. Kalogjera, Damir (1981), "O jeziku i spolu", *Delo*, 27(27), 37–52.
21. Lakoff, Robin Tolmach (2018), "Jezik i ženino mjesto", u: Tatjana Pišković (ur.), *Rodni jezici*, FF press, Zagreb, 37–72.
22. Martinović, Blaženka (2015), "Od jezičnoga 'pomuškarčivanja' do jezičnoga 'poženčivanja'", *Tabula*, 13(1), 91–110.
23. Matas Ivanković, Ivana (2006), "Kada su prvi put u hrvatskim rječnicima zabilježene imenice za ženska zanimanja?", *Jezik*, 53(1), 33–35.
24. Matešić, Marina, Svetlana Slapšak (2017), *Rod i Balkan*, Durieux, Zagreb
25. Mihaljević, Milica (2021), "Muško i žensko u hrvatskome jeziku i leksikografiji – stereotipi i jezična diskriminacija", *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 47(2), 655–685.
26. Mihaljević, Milica (2023), "Nazivlje spolne/rodne (ne)diskriminacije u jeziku", u: Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić (ur.), *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 525–538.
27. Novak, Slobodan Prosperov (2004), *Povijest hrvatske književnosti: Sjećanje na dobro i zlo*, Marjan tisak, Split

28. Oraić-Tolić, Dubravka, Ernő Kulcsár Szabó (ur.) (2006), *Kulturni stereotipi: Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, FF press, Zagreb
29. Pišković, Tatjana (2014a), "Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju", u: Tatjana Pišković, Tvrtko Vuković, (ur.), *Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 145–168.
30. Pišković, Tatjana (2014b), *Gramatika roda*, Disput, Zagreb
31. Pišković, Tatjana (2018a), "Uvod u rodolektologiju", u: Tatjana Pišković (ur.), *Rodni jezici*, FF press, Zagreb, 7–33.
32. Pišković, Tatjana (2018b), "Kako govori prava dama? Hrvatski jezični bonton u prvoj polovici 20. stoljeća", u: Ivana Brković, Tatjana Pišković (ur.), *Izvedbe roda u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*, FF press, Zagreb, 175–202.
33. Pišković, Tatjana (2018c), "Jezične rodne ideologije u hrvatskim ženskim časopisima prve polovice 20. stoljeća", *Suvremena lingvistika*, 44(86), 219–327.
34. Pišković, Tatjana (ur.) (2018d), *Rodni jezici*, FF press, Zagreb
35. Silić, Josip (2004), "Mocijska tvorba u hrvatskome jeziku", u: Irvin Lukežić (ur.), *Riječki filološki dani 5*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 481–486.
36. Spender, Dale (2018), "Vjerovati ili ne vjerovati... istraživanjima jezika i spola", u: Tatjana Pišković (ur.), *Rodni jezici*, FF press, Zagreb, 73–113.
37. Tannen, Deborah (1998), *Ti to baš ne razumiješ. Žene i muškarci u razgovoru*, Izvori, Zagreb
38. Tafra, Branka (2005), *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb

GENDER LINGUISTICS IN CROATIA - WHERE DID WE START FROM AND WHERE ARE WE HEADED?

Summary:

The study of what is masculine and feminine in language is entering its sixth decade. Ever since Robin Lakoff's 1973 seminal paper *Language and Woman's Place*, there is talk of *women's language*, i.e. differences between men's and women's language, which, as Lakoff argues, stem from male domination in society, i.e. female lack of power therein. Subject to strict social control, women's language is thus taken to encompass both language restricted in use to women, and that used to describe women. It is the latter that had sparked the initial probes into gender-related linguistic topics in Croatia. The 1970s, and much more the 1980s had seen a rise in writing on gender-marking word formation, i.e. the formation of female counterparts of terms denoting professions, which has quietly ushered „women's topics“ into Croatian linguistics. This paper gives an overview of research on the relationship of language and gender in Croatia from its inception to the present day. Studies focusing on language and gender published in Croatia are analysed and discussed from the perspective and various linguistic levels and disciplines-grammar, phraseology, terminology, pragmalinguistics and sociolinguistics.

Keywords: gender linguistics in Croatia; women's language; gender - language relationship

Adresa autorice
Author's address

Ana Mikić Čolić
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
amikic@ffos.hr

